

John Day (szerk.): *A fogság előtti Izráel keresésében* (In Search of Pre-Exilic Israel)

T & T Clark International A Continuum imprint, London 2004.
ISBN 0 56708206 7xvi + 432 old.

Tolle, lege! – Vedd és olvasd! Ezzel a felszólítással tudom ajánlani ezt a kitűnő könyvet a teológus olvasótábornak. Ugyanis már a tanulmányok címei is arra készítetnek, hogy azonnal olvasni kezdjük az írásokat, amelyekről azonnal kiderül, hogy mindenükre részletes kidolgozottság jellemző.

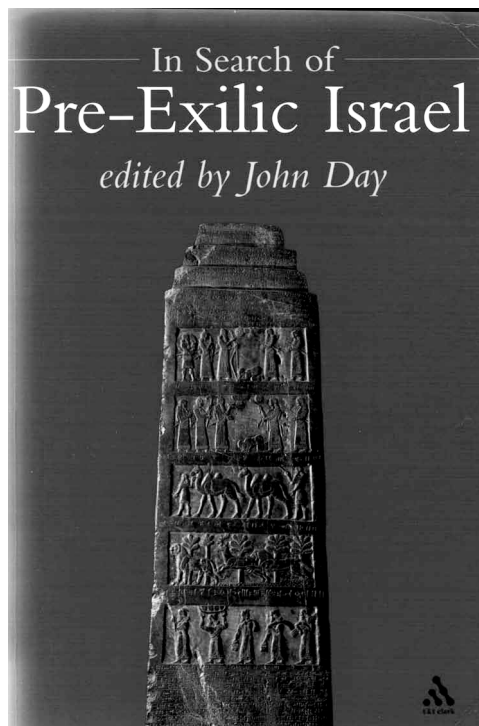
A könyv tizenhét szakértő tizenhét cikkét tartalmazza, amelyek – amint az a címből is kiderül – a fogság előtti Izráel kérdésével foglalkoznak. A tizenhét szakértőről hadd jegyezzek meg annyit, hogy négyük kivételével (W. G. Dever, G. Koppers, B. Levinson és A. Lemaire) mindannyian a brit, illetve az ír biblikusok társaságának (*SOTS – The Society for Old*

Testament Study Oxford) jól ismert tagjai.

A tanulmánykötet a Héber Biblia, az Ószövetség eredetének fogság előtti gyökereiről ad részletes információcsomagot. Így a könyv azokat a feltevéseket igyekszik megcáfolni, melyek szerint a teljes Ószövetség csak a fogság utáni időszakban keletkezett vagy még ennél is később, a hellenista korszakban. Egyik tanulmány sem tagadja azt a tényt, hogy az Ószövetség könyvei egy hosszú szerkesztési folyamat nyomán álltak elő. Viszont nem mellékesek azok az adatok sem, amelyek az Ószövetség fogság előtti eredetét bizonyítják. A fogság előtti eredetre pedig nem csak az Ószövetség szolgált bizonyítékokat, hanem a régészet és az ókori Kelet fennmaradt írásos emlékei is.

A kötet első tanulmánya *Ernest Nicholson* tollából származik, aki az úgynevezett revizionizmus értékelésével indítja írását, és velősen összegezi az ószövetségi irodalom létrejöttével kapcsolatos nézeteket. E. Nicholson azt hangsúlyozza, igencsak kérdéses az a feltevés, miszerint az Ószövetség nagy része a perzsa korban íródott volna, és hogy az írástudók munkájának eredményeképpen politikai propagandát szolgált volna. Ez a nézet igencsak kérdéses és igen nehéz kellőképpen alátámasztani.

G. Davies az Egyiptomból való kivonulás történetiségét vizsgálja. Arra a következtetésre jut: van lehetőség arra, hogy pozitívan értékeljük az egyiptomi kivonulás történetiségét. A kivonulás eseményének jellegzetességei az egyiptomi Új Királyság idejéből ismert történelmi és szociális körülményekre utalnak. A kivonulást, tehát, nemigen lehet történetiet-

lennek tekinteni, főként, ha figyelembe vesszük az Ószövetség által nyújtott belső bizonyítékokat is.

Anthony J. Frendo a törzsek kánaáni letelepedésének kérdését vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy Izráel népe a kezdeti időszakban különböző, eredetileg Kánaánban őshonos, hegyvidéki falvak lakóiból és az Egyiptomból kivonult héberekből tevődött össze, akik a pusztában ismerték meg a jahvizmust.

W. G. Dever a bizonyítékok egész sorát ismerteti, amelyek a „csecsemőkorú” Izráel állam létezését támasztják alá a Kr. e.-i 10. században. Tehát a revizionisták véleményével vitatkozik (T. L. Thompson, I. Finkelstein, N. P. Lemche és P. R. Davies). *W. G. Dever* úgy látja, hogy a revizionizmus mintha egy olyan ideológia köntösét öltené magára, amely olykor képtelen szembenézni a kutatók által felsorakoztatott bizonyítékokkal, és továbbra is kizárólagosan csak a faj, osztály és nem kérdéseire összpontosít. *W. G. Dever* régészeti adatokat is felsorakoztat, és így – a revizionista elmélettel szemben – pozitívan értékeli Izráel egyesült királyságának létezését. *J. Barton*, *R. E. Friedman* és *Hannelis Schulte* nyomában járva a következő nézetet javasolja: a héber elbeszélésnek már a fogság előtti időszakban létezett egy „aranykora”, amely talán magában foglalta a jahvista forrás (J) nagy részét, valamint a trónutódlással kapcsolatos elbeszéléseket (Dávid–Salamon).

R. E. Friedman szerint a J forrás szerzője egyben az ún. „Dávid királyi udvarának története” című részek szerzője is. Sőt, a két dokumentum a Józsué, Bírák valamint 1Sámuel bizonyos részeihez is kapcsolódik. Feltételezhető, hogy mindezek ugyanannak a szerzőnek a tollából származnak, így tehát az Ószövetségnek egyetlen korai történelmi forrása van, nem pedig több. Ez a forrás általában a J-ként ismeretes.

Ezzel kapcsolatban *J. A. Emerton*, a következő cikk szerzője, a J forrás datálásával foglalkozik. Rámutat arra, hogy az a nézet, miszerint a J forrás nem fogság előtti, hanem fogság utáni, nem áll erős alapokon, mivel nem nyújt részletes és kiegyensúlyozott értékelést a J forrás bizonyos részeiről. Úgy látja, hogy a Jákób és Ézsau közötti nézeteltérés, valamint a Lábánnal kapcsolatos történetek a fogság előtti korszakról tanúskodnak; olyan időszakról, amely nem „túl kései” ahhoz, hogy ne lehetne datálni a fogság előtti időre. Az izraelita történetírás „mátrixa” maga az az irodalmi hagyomány, amelyet a Kr. e.-i 9. századi észak-nyugati sémi feliratokból ismerünk, s amelyekkel kapcsolatba hozható a J forrás kompozíciója.

W. Houston írása egy Kr. e.-i 8. századra visszavezethető, izraeli és júdeai szociális krízishelyzetre fordítja a figyelmet, amikor is a parasztság által tapasztalt gazdasági nehézségek olyan súlyosaknak bizonyultak, hogy próféták keményen bírálják ezt az időszakot (Ézsaiás, Ámós és Míkeás).

G. Knoppers a Samária meghódítása utáni időkkel kapcsolatos adatokat dolgozza fel, és arra a következtetésre jut, hogy az ún. jahvista szamaritánusokat a perzsa korszakban valószínűleg az izreliták utódainak tekintették.

H. G. M. Williamson tőle megszokott alapossággal foglalkozik Ézsaiás könyvének fogság előtti aspektusaival.

David J. Reimer Jeremiás próféta könyvének fogság előtti elemeit vizsgálja meg, és azt hangsúlyozza, hogy Jeremiás könyve esetében (de az Ószövetség más könyveiben is) ajánlott több összefüggést látni a szöveg és „esemény” között, mint ahogyan az általában szokás.

John Day, a kötet szerkesztője új kutatási eredményeket mutat fel a fogság előtti zsoltárokkal kapcsolatosan. Ezek a Zsoltárok könyve első részének kétharmadát teszik ki.

Katharine J. Dell a Példabeszédek könyvét vizsgálja. Azt javasolja, hogy egy ún. „probabilitási egyensúly” (J. Bright által használt kifejezés) felállítása szükséges ahhoz, hogy tárgyilagosabb véleményt alkíthassunk ki a bölcsességirodalom datálásáról. K. J. Dell megállapítja: noha nem lehet teljes egészében bizonyítani, hogy az ószövetségi bölcsességirodalom a fogság előtt keletkezett, „probabilitási egyensúly” alapján a mérleg mégis a fogság előtti eredet javára billen. Ugyanis a Példabeszédek könyve elég megbízhatóan hallat olyan történelmi visszhangokat, amelyek a salamoni és ezékiási korszakra jellemzőek. De emellett a fogság előtti datálását támasztják alá a korábbi és későbbi irodalmi források tanúságai, a szociális körülmények, a teológiai gondolkodás, az Ószövetség más könyveivel és az ókori Kelet kultúráival való kapcsolat.

B. *Levinson* arra a dilemmára próbál választ találni, hogy a Szövetség törvénykönyve fogság előtti-e vagy pedig fogság utáni, és kritikailag értékeli J. Van Seters ezzel kapcsolatos véleményét. Tudniillik B. Levinson úgy látja, hogy a Szövetség törvénykönyve fogság előtti datálását is a redakciókritika teszi lehetővé. Levinson tanulmányának megjelenése után J. Van Seters egy nagyobb terjedelmű munkát közölt: *A szerkesztett Biblia: A bibliakritika „szerkesztőjének” furcsa története (The Edited Bible: The Curious History of the “Editor” in Biblical Criticism*. Ind.: Eisenbrauns, Winona Lake 2006). Ebben az új könyvében azt fejti ki korábbi nézete alapján, hogy számos komoly kérdés merül fel a biblikus körökben közismert és legtöbbször magától értetődőnek vett bibliai „redaktor”-ral kapcsolatban. (Személyesen is beszélgettem vele erről a kérdéskörrel, s úgy nyilatkozott, hogy az általa felsorakoztatott bizonyítékokat igen nehéz lesz megcáfolni.) Érdekes volna tehát, újra megvizsgálni B. Levinson tanulmányát J. Van Seters könyve alapján.

B. *A. Mastin* tanulmánya Jahve Aserájával, a monoteizmussal és a két kérdéskör által felvetett fogság előtti datálással foglalkozik. Úgy vélekedik, hogy Jahve Aserájára utaló feliratok a politeizmusból kifejlődő monoteizmus folyamatát tükrözik, viszont a folyamat kezdete ismeretlen, de hatása már érzékelhető és bizonyítható a Kr. e.-i 8. század folyamán, és pedig mind Észak-, mind pedig Dél-Kánaánban, azaz a perzsa és hellén korszakot jócskán megelőzően.

W. G. Lambert – W. G. Deverhez hasonlóan – szintén úgy ítéli meg, hogy P. R. Davies és Lemche revizionizmusában egyfajta ideológia jelenik meg. P. R. Davies és N. P. Lemche egyaránt azon véleményt képviselik, hogy az Ószövetség könyvei csupán „irodalmi alkotások”, és vajmi kevés történelmi adatot tartalmaznak. Ezért W. G. Lambert a mezopotámiai források fényében foglalkozik a júdeai és izraeli királyok nevének történetiségével, és rámutat arra, hogy az írásbeliség már jóval Kr. e. 587 előtt ismert volt Júdeában és Izráelben.

A. Lemaire azon héber és nyugat-sémi feliratokat sorolja fel, amelyek a fogság előtti korszakkal kapcsolatosak. Fényt derít arra, hogy azok a próbálkozások, amelyek, például, a Siloam-feliratot, a hellén korszakra datálják, egyszerűen „komolytalanok”, mind az epigráfia, mind pedig a régészet szemszögéből nézve. A héber feliratok már Kr. e. 587 előtt megvoltak Júdeában vagy Izráelben, mint ahogy nem hiányoztak a nyugat-sémi feliratok, sem pedig a kortárs Levante királyságaiban.

A könyv utolsó tanulmánya *Terry Fenton* tollából származik, aki a Héber Biblia költői szövegeivel foglalkozik, összehasonlítja ezeket a kanaánita költészet különféle részleteivel, és ezzel támasztja alá a héber versformák régiségét, valamint a hozzájuk kapcsolódó történelmi anyagot. A versformák és tartalmi részleteik arra engednek következtetni, hogy a

bibliai irodalomhagyomány a Kr. e.-i 11. század és a perzsa kor között alakult ki.

A tanulmánykötet erőssége abban áll, hogy noha meggyőző bizonyítékokkal érvel, állításaival nem kíván minden mást kizáró irányzattá lenni: megadja az olvasó számára a szabadságot, hogy érvei alapján a saját nézetét is megformálhassa. A kötetet, tehát, nemcsak a *SOTS* tagjaként ajánlom az ószövetségi tudományokkal foglalkozó teológusoknak, hanem úgy is,

mint aki élvezettel olvasta a tanulmányokat. Abban a szerencsében is részem lehetett, hogy az olvasás közben felmerült kérdéseimmel személyesen kereshettem fel, például, H. G. M. Williamsont, J. Van Seters és P. R. Davies kutatókat.

Zabán Bálint Károly*

* Zabán Bálint Károly (Arad, 1980) 2003-ban szerzett teológiai oklevelet a kolozsvári Protestáns Teológián és 2005-ben szentelték lelkipásztorrá. Mesteri tanulmányait 2003 és 2004 között kezdte el az Ír Presbiteriánus Egyház ösztöndíjasaként, a nagy-britanniai *Queen's University Belfast* Teológiai Fakultásán. Szakterülete ószövetségi tudományok. Posztgraduális tanulmányait (szintén csak Ószövetség szakkal) az *Union Theological College*-ben végezte. 2004 nyarán posztgraduális diplomát szerzett az *Union Theological College*-ben. 2004 és 2005 között a Zsombolyai és Nagyszentmiklósi Református Egyházközösségek, valamint a hozzájuk tartozó öt szórványgyülekezet lelkipásztora. Mesteri címet 2005 őszén szerzett a *Queen's University Belfast* Teológiai Fakultásán, 2005 őszén pedig ugyanitt kezdte meg doktori tanulmányait a Langham Partnership-John Stott Alapítvány ösztöndíjasaként. Az *Union Theological College*-ben 2007 nyarán szerzett oklevelet a bibliai arám és a szír nyelvek ismeretéről. Tagja a Brit és Ír Biblikusok Társaságának (*SOTS*), a Tyndale House Cambridge-ben székelő Tyndale Közösségnek (*TF-Tyndale Fellowship Cambridge*), az Európai Biblikusok Társulatának (*EABS-European Association of Biblical Studies*) és az Észak-Amerikai Biblikusok Társaságának (*SBL-Society of Biblical Literature*).